

## „még álla erősen”

### A Zalán futása vesztesei és győztesei

David Quint monográfiájának egyik központi célja az volt, hogy egy az irodalomtörténetben mellőzött hagyományt, a vesztesek tradícióját megszólaltassa.<sup>1</sup> Ez a megközelítés természetesen arra az elmozdulásra is reflektált, amely az *Aeneis* értelmezésében is bekövetkezett: egyre több kutató mutatott rá arra, hogy Vergilius birodalmi eposza a római győzelmet és Augustus történelmi küldetését is nagyobb szépséggel kezeli, mint azt a mű értelmezői korábban látták vagy látni akarták.<sup>2</sup> Lucanus tollából viszonylag hamar megszületett a mű ellenpárja is, amely a birodalomalapító hős történelemformáló tette helyett már a vesztesek hangját kívánta megszólaltatni. A két mű szembeállításra ugyanakkor egy mélyebb problémára is föl hívja a figyelmet. Nem csak a győztes eposzok hősei bizonyítják azt a közhelyet, miszerint ők írják a történelmet, hanem a győztes epika is a nemzetközi kánon másodvonalába szorította a vesztesekről szóló műveket. A győztes eposzok ellenpárjaként megszülető művek az irodalomtörténeti gondolkodásban pusztán témájuk miatt, a veszett ügy felkarolása okán is háttérbe szorultak a domináns vergiliusi hagyománnyal szemben, és ezt a folyamatot csak tovább erősítette, hogy a vergiliusi hagyomány alternatívájaként születő tradíció is az *Aeneis* imitálva próbálta fölülírni a mű üdvtörténeti üzenetét. Vagyis a leggyőzötteket megszólaltató műveknek mindig lesz egy sikeresebb ellenpárja is. A *Pharsalia*, a *Les tragiques* vagy a *La Araucana* sem tartoznak korszakuk legismertebb eposzai közé, de ugyanúgy igaz ez James Macpherson műveire. Beszédesebb tény, hogy az ő életművének rehabilitálása is nagyjából Quint monográfiájának megjelenésével egy időben kezdődött meg.

Ha mindezt a magyar nyelvű verses epika műfaj történetére próbáljuk alkalmazni, kínos kérdéseket kell feltennünk. Egyrészt a magyar verses epika vizsgálata mindeztől függetlenül várta magára, a sporadikus vizsgálatok pedig elsősorban nem a művekre vagy a művek műfajiságára kérdeznek rá, hanem például a *Szakadár' Esthonnyai magyar fejedelem' bíjdosása*<sup>3</sup> esetében annak tudománytörténeti jelentőségét firtatják.<sup>4</sup> Persze Quint tétele

1. David Quint: *Epic and Empire: Politics and generic form from Virgil to Milton*. Princeton, Princeton University Press, 1993.

2. Az irányzat alapítószövege: Adam Parry: „The two voices of Virgil's Aeneid”: *Arion*, 1963/4. 66–80. A problémáról bővebben l. Ferenczi Artilla: *Vergilius harmadik évezrede*. Budapest, Gondolat, 2010. 7–18.

3. Peretsenyi Nagy László: *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bíjdosása*. Pozsony–Pest, Füskúti Landerer Mihály, 1802. A mű a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a rövidebb *Szakadár* címen fog szerepelni a szövegben.

4. Szeverényi Sándor: *Peretsenyi Nagy László*. Szentendre–Szombathely, BDF–Tillinger, 2002.

sem állítja, hogy a kánon pusztán vesztesek és győztesek oppozíciójára épülne, mégis érdemes lenne a 18–19. század magyar epikájának néhány művét is összevetni ilyen szempontból, hiszen például a török korról is rendelkezésre állnak egymással ellentétes, de ugyanarra a hagyományra támaszkodó epikus interpretációk. Pálóczi Horváth Ádám a törökök ellen sikerrel harcoló, az utolsó nemzeti királyi dinasztiát megalapító Hunyadi János aeneasi alakját mutatja be,<sup>5</sup> míg ezzel szemben, de egyúttal összehangzóan is Etédi Sós Márton a magyar történelem legnagyobb tragédiáját éppen az áruló idegenekre próbálja hárítani, ezzel is fölloldozva a vitéz magyarokat.<sup>6</sup> Ugyanígy nem tekinthető véletlennek, hogy a győzelmet és vereséget sajátosan értelmező Zrínyi-mű reneszánsza is ebben az időszakban kezdődik meg.

A *Szigeti veszedelem* említése egy még kínosabb kérdés felé tereli a magyar epika kutatóit. Mi a helyzet az első vonallal? Persze hosszasan lehetne vitatkozni azon, hogy mely művek tartoznak ebbe a csoportba és melyek nem, de azt hiszem, ha a *Szigeti veszedelem* mellé most ideértjük a *Zalán futását* és a *Buda halálát*, nem tévedünk nagyot. Ennek a három műnek a címét pedig könnyen olvashatjuk úgy, hogy a veszteseket teszik meg főszereplőnek. Ennek az ellenmondásnak a fölloldása nem csak David Quint amúgy sem fekete-fehér tételének teljes elvetésével lehetséges, a magyar irodalomtörténet-írás ugyanis érzékelt a problémát a *Zalán futása* esetében és arra sajátos választ is adott.

## Árpádiász

A *Zalán futása* szakirodalmának a kezdetektől fogva egyik fontos kritikai észrevétele Árpád alakjának kidolgozatlansága és ezzel éles kontrasztban Zalán alakjának finom, részletgazdag ábrázolása. Ahogy erre már Gyulai Pál is fölhívja a figyelmet: „Árpád alakja ködbe vész s egy nagy hős abstract eszméjévé válik.”<sup>7</sup> Már nála is megjelenik Vörösmarty mentegetése, vagyis az az álláspont, hogy nem a költő hibája, hogy főhősének alakja ilyen kidolgozatlan, hanem a történeti, mitológiai források szűkösségével magyarázható.<sup>8</sup> A későbbiekben csatlakozik ehhez a szólamhoz annak a felismerése, hogy Zalán jelleme sokkal kidolgozottabb, és Vörösmarty jóval nagyobb részvétellel ábrázolja őt.<sup>9</sup> Szörényi László a *Zalán futása* értelmezését megújító tanulmánya,<sup>10</sup> majd Gere Zsolt hasonlóan

5. Pálóczi Horváth Ádám: *Hunniás, vagy Magyar Hunyadi, az az Ama' híres Magyar Vezér Hunyadi János' életének egygy része, melyet a' Virgilius' Éneisse' formájába öntve, négy sorú Magyar Strófákkal le-írt* H. Á.. Győr, Streibig József, 1787.

6. Etédi Sós Márton: *Magyar gyász: Vagy-is II. Lajos magyar királynak a mohácsi mezőn történt veszedelme*. Pest, Landerer, 1792.

7. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 149.

8. Gyulai: *Vörösmarty életrajza*. 149–150.

9. Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Budapest, Akadémiai, 19742. 70.

10. Szörényi László: „... s hú a' haladékony időhöz”: *Kompozíció és történelemszemlélet a Zalán futásában*. In: Uő: *„Multaddal valamit kezdeni”: Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1989. 36–84.

nagyszabású értelmezése ezt a képet tovább árnyalja,<sup>11</sup> és Árpád mellé már beemeli Etét mint a magyar nép jövőjének letéteményesét. E két utóbbi tanulmány fontos pontokon árnyalja a Vörösmarty-kutatás korábbi toposzait, ám szerzőik a fentebbi narratíva egyik fontos önellentmondásával továbbra sem számolnak el (bár ez nem is volt feltétlenül feladatuk). Ez az ellentmondás a következőképpen foglalható össze: az eposz vélt főhőseinek, Árpádnak az alakja kidolgozatlan és homályos; Zalán ezzel szemben a mű címszereplője és jelleme is sokkal összetettebb; tehát nem tehetünk mást, mint hogy a *Zalán futását* Árpádiásként olvassuk. Ezt az elképzelést támasztja alá az a narratíva, mely Vörösmarty eposzát korábbi folyamatok betetőzéseként láttatja, ahogy Gyulainál olvasható:

Már Ráday Gedeon készült egy *Árpádiász*-t írni, Csokonai fölhagyott minden egyébbel, hogy – amint maga mondja – „halála napjáig azon a heroica epopeián dolgozhassék, melyet Árpádról, vagyis a magyarok kijöveteléről akart a maradék számára Homerus és Tasso nyomdokain készíteni”. Horvát István 1818-ban egész lelkesüléssel szólítja föl Horvát Endrét, hogy írjon egy epopeiát Árpádról; Horvát Endre egy költői levélben mentegetőzik, elmondja, mennyi az akadály, részint a tárgyban a monda hiánya s a történeti hézagok miatt, részint viszonyaiban, melyek nem engedik meg a költői csendes munkásságot, de azért őstörténelmi tanulmányokhoz kezd, s már foglalkozik *Árpád*-ja tervével.<sup>12</sup>

Ennek a beállításnak filológiai bizonytalanságaira már korábban fölhívtam a figyelmet,<sup>13</sup> itt és most csak azt hangsúlyozom, hogy ez a gondolatmenet milyen nagy szerepet játszik abban, hogy a *Zalán futását* a magyar irodalomtörténeti gondolkodás mindenáron Árpádiásként akarta értelmezni. Ha a korabeli irodalom legfontosabb, mindenkit érdeklő vállalkozásaként tekintünk az Árpád-eposzra, akkor a tematikus kapcsolatot mutató műveket már kikerülhetetlenül ennek a követelménynek a jó vagy rossz megtestesítőjeként tudjuk csak értelmezni. Ebből a gondolatmenetből nem csak az következett, hogy a *Zalán futása* azért elhibázott mű, mert nincs főszereplője,<sup>14</sup> vagy mert mitológiája nem eléggé kidolgozott,<sup>15</sup> hanem például az is, hogy Dugonics András *Etelkájának* regényes jellege nem adottságként, hanem Dugonics maradiságaként képződött meg az irodalomtörténetben.<sup>16</sup> Vagyis a magyar irodalomtörténet-írásba kitörölhetetlenül beleíró-

11. Gere Zsolt: *Szebb idők: Vörösmarty epikus korszakának rétegei*. Budapest, Argumentum, 2013.

12. Gyulai: *Vörösmarty életrajza*. 56–57.

13. Csonki Árpád: „»Árpádiást írni egész életében elég egy Költőnek«: Epikus témák és epikus tradíciók az Árpád-eposzokban”: *IrIs*, 2016/1. 3–23.

14. Erdélyi János: *Vörösmarty Mihály minden munkái*. In: Uő: *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Budapest, Akadémiai, 1991. 56–57.

15. Gyulai: *Vörösmarty életrajza*. 150.

16. Tóth: *Vörösmarty Mihály*. 62.

dott egy olyan előfeltevés, mely a meg nem valósuló Árpádiász felől értelmezett minden olyan művet, mely a magyar őstörténethez kapcsolódik, ugyanakkor a várt eposz utólag konstruált képéhez képest értékeli a korábbi és egykorú epikus termést, s ilyenénképpen ezeknek a műveknek már csak egy műfaji viszonyító szerep jut.<sup>17</sup>

A *Zalán futása* efféle értelmezésének háttérében természetesen a Gyulai Pál által konstruált és azóta is hagyományozódó Vörösmarty-kép áll, mely Vörösmarty jelentőségét a nemzeti irodalmat felélesztő, a nemzet sorsát reprezentáló költészetben láttatta. Az ő elképzelése magától értetődővé teszi, hogy nem írhatta meg más az Árpádiászt, mint a haza első számú költője. A vesztes epika kérdése felől nézve az irodalomtörténet-írás egy olyan hagyomány hazai reprezentációjaként tekintett a műre, melyet a vizsgált szöveg inkább megkérdőjelezni igyekezett. A győztes tradíciót képviselő *Árpád* így kihullott a kánonból, míg az ezzel versengő hagyományt képviselő *Zalán futása* épp a mű által vitatott hagyományba íródott bele. Ez az elképzelés aztán magától értetődően törölte ki, vagy nyilvánította hibának a műnek ebbe a műfaji konvenciórendszerbe illő elemeit, mint például a címet vagy a szereplőknek a cselekményben betöltött funkcióját, annak ellenére is, hogy viszonylag hamar megjelentek a *Zalán futása* értékeit elismerő, de annak a nemzeti műfajrendszerben betöltött reprezentatív funkcióját megkérdőjelező bírálatok.<sup>18</sup>

Persze ahogy Quint művének legtanulságosabb megállapításai sem egy fekete-fehér oppozíciót mutatnak föl, úgy én sem szeretném teljesen elszakítani a *Zalán futása* értelmezését a vergiliusi Árpádiász lehetőségétől. Már csak azért sem, mert az eddigi kutatások teljes joggal mutattak rá a *Zalán futása* vergiliusi jegyeire. Azt szintén érdemes észben tartani, hogy ez a tradíció már magában hordozta a győzelemmel szembeni szkepszis csíráit. Aeneas egy veszített háborúból menekülve hosszas kóborlás után ér partot Itáliában, hogy ott megalapíthassa birodalmát. Ezért a győzelemért nagy árat kell fizetnie: a győztes trójai nép elveszíti saját nemzeti identitását, a legyőzött néppel keveredve, abban feloldódva vetheti meg a Római Birodalom alapjait. Az eposz első fele egy ezzel a történelmi küldetéssel versengő narratívát jelenít meg. Az isteni küldetés elől menekülő, a történelmileg kevésbé jelentős magánéleti boldogsághoz ragaszkodó odüsszeuszi hőst mutatja be.

### „E’ gyilkos földön”

Arra, hogy a *Zalán futása* is ennek a lucanusi tradíciónak lenne az egyik oldalhajtása, először Adamik Tamás hívta föl a figyelmet Vörösmarty eposzát tárgyaló tanulmányában.<sup>19</sup> A címen kívül a *Pharsalia* hatását szerinte a költői én előtérbe állítása, a két főhős

17. Gere: *Szebb idők*. 30.

18. Ehhez bővebben I. Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*. Budapest, Argumentum, 1994. 114–121.

19. Adamik Tamás: „A Zalán futása szerkezete és üzenete”: *Magyar Tanítás*, 2006/4. 6–12; 2006/5. 5–11.

közötti erőviszony, valamint egy onnan ismert történetelem – a vesztes által a döntő csata előtt elmenekített feleség – utalnak Lucanus ismeretére.<sup>20</sup> Ha nem is értek maradéktalanul egyet Adamik felvetéseivel, de álláspontját, ahogy az eddigiekből is föltűnhet, támogatom.

A Vörösmarty eposzát ért kritikáknak vissza-visszatérő eleme a két hős közötti aránytalanság felismerése, vagyis az, hogy Zalán nem méltó ellenfele Árpádnak.<sup>21</sup> És bár a megfigyelés helyes, mégis figyelmen kívül hagy egy fontos műfaji konvenciót: az eposzok két főhőse soha sem egyenrangú egymással, hiszen ez egy eposzi harci helyzetben tulajdonképpen döntetlent jelentene. Aias és Hektor párbaja eredménytelenül zárul, míg Akhilleusszal szemben Hektornak már esélye sincs. Ugyanígy Árpáddal szemben sincs senki, aki sikerrel vehetné föl a harcot. Árpád ilyen szempontból méltó párja lesz annak az Aeneasnak, akinek Turnus hiába próbál ellenállni, de bizonyos szempontból meg is haladja őt, hiszen Aeneasszal ellentétben ő meghallja a könyörgést:

Nagy lelkű, te, ki mindennél százszorta nagyobb vagy  
És hatalommal erősb, hozzád folyamodni merészek.  
Nem harcolni jövék, és ártani nem tudok én még;  
Mert gyengék kezeim, 's nincsen hadi lángja szívemnek.  
Tempe' kies völgyén szült engem az árva Melitta,  
Ott még szinte gyerek társimmal játszva találván,  
Harczba, hogy elveszszek, hurczoltak irigyi szülőmnek;  
De te kegyesb légy, és könyörülj ifjúi napomnak.  
Majd ha időm eljő, hű kísézője vitézid'  
Harcainak, fegyvert viselek szakadatlan utánad,  
'S megfizetek rövid életemért hűséges eszemmel.  
Így szólott a' gyenge fiú, siralommal elöntvén  
A' véres földet; de felelt a' párduczos Árpád:  
„Haj nyomorúlt! Inkább ne születél volna, vagy első  
Lépted után a' sír' mélyébe letéve nyugonnál.  
Itt hol szörnyü halál villong a' fegyverek' élén,  
Hol nincsen kegyelem, nyomorúlt itt kérsz-e kegyelmet?  
Mégis hasztalanúl ne remélj Árpádnak előtte,  
Menj be, ha élni akarsz, seregem már bántani nem fog.

(*Zalán futása*, VIII. 66–84.)<sup>22</sup>

A leütött Alexis kegyelemért könyörög Árpádnak, aki ezt meg is adja neki. Ez a jelenet nemcsak amiatt kiemelkedő, mert beleilleszkedik abba a hagyományba, mely az

20. Adamik: „A Zalán futása”. 2006/5, 10.

21. Adamik: „A Zalán futása”. 2006/5, 10.

22. Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*. In: Uő., *Nagyobb Epikai Művek, I.* Szerk. Horváth Károly, Martinkó András. Budapest, Akadémiai, 1963. 188.

*Aeneis* zárlatát igyekszik megszelídíteni, hanem azért is, mert Árpád a kérés abszurditására is rámutat („Itt hol szörnyű halál villong a fegyverek élén, / Hol nincsen kegyelem, nyomorúlt itt kérsz-e kegyelmet?”). Árpád kegyelmét éppen az teszi kivételessé, hogy ezt olyan helyzetben gyakorolja, melyben erre tulajdonképpen semmilyen esély nincs. És bár Alexis megmenekül, nem mindenki bizonyul ilyen szerencsésnek. A Zoárdhoz könyörgő Orontes ugyanezt a szöveghelyet idézi meg, és Aeneashoz hasonlóan Zoárdnak is megesik egy pillanatra szíve Orontesen, persze hiába, mert apja, Tas végez a görög vitézzel, akinek halála szintén egyértelműen Turnus halálát idézi: „Teste’ lehulltában csörgött réz fegyvere, ’s lelkét / A’ leüttött bajnok, méltó jobb harcra, kihörgé” (*Zalán futása*, VII. 451–452.). Tas brutalitása Árpád nagylelkűségével szemben világosan rámutat arra, amit később Árpád maga is mond: ilyen helyzetben fölösleges kegyelemért esedezni. A jelenetnek van egy olyan eleme is, mely a magyar nép jövője fölé von baljós fellegeket. Orontest Zoárd nem egyszerűen csak megsajnálja, hanem a görög vitéz lefizetni próbálja ellenfelét, és ha Tas közbe nem lép, a tranzakció valószínűleg sikeres lett volna. Ezt onnan is tudhatjuk, hogy a narrátor elmeséli Zoárd jövőbeli sorsát:

Szép Görögországban, hol utóbb hadi népe’ felével,  
Honni dicsőségét, rokonit megvetve, ’s hazáját,  
Megszállott, ’s rútúl elfajzott szittyá nemétől;  
Kit görög asszony ölelt, ’s görögöt szült gyáva fiának,  
Hogy soha vissza ne nézhessen vérére Ügeknek,  
S apja’ magyar hírét czudarúl betemesse nevével.

(*Zalán futása*, VII. 430–440.)

Zoárd későbbi árulása több szempontból is problematikus. A klasszikus hanyatlásméletekre reflektáló proposíciót, a „puhaságra serényebb Gyermek” ostromozását az eposz narrátorának jelenére (a reformkorra) szokás érteni. Ugyanakkor nem lényegtelen, hogy a *Zalán futásában* ez a folyamat már a honfoglalók generációjában megismétlődik. Zoárd tettének az eltunyuláson és az elkorcsosuláson túl az ad igazi súlyt, hogy éppen az aktuális ellenségnél fog új hazát találni. A fattyú Csorna szerepének efféle újrajátszása azt vetíti előre, hogy a magyarok harcai valójában soha nem fejeződnek be, hanem mindig új táptalajra találnak. A rokon bolgárokhöz hasonlóan az elszármazott magyarok is fegyvert foghatnak majd rokonaik ellen, és ahogy a Viddint sikertelenül győzködő Árpád esete is mutatja, a rokonok közötti efféle ellentét kibékíthetetlen (*Zalán futása*, X. 221–253.). Ez az jóslat viszont ellentmond annak a gyakran hangoztatott tézisnek, hogy az eposz vége a magyarok egyértelmű győzelmét, megtelepedését és az új haza benépesítését jelentené.

Hasonló módon kérdőjelezi meg a magyarok győzelmének maradánoóságát Televér pajzsának leírása: „És paizsán látszott az iramló Rémnek alakja, / A’ kit erős Isten hajdan megaláza Kiónál” (*Zalán futása*, X. 581–582.). A Hadúr Ármány fölött aratott kijeji győzelmét megörökítő kép rámutat arra, hogy a két istennek nem ez az első csörtéje, de nem is az utolsó. A két isten végső harca már önmagában is elég elnyújtott:

De közelíte Hadúr, 's megvágta hatalmasan Ármányt.  
 Szikrázott a' kard, a' mint lemerüle nyakába,  
 És rengett az egész környék. Amaz ördög erővel  
 Tagjait össze szedé ismét, 's még állá erősen.  
 'S mintha heves déltől szájt nyitna vad éjszakig a' föld,  
 És azon örvényes torkokkal üvöltene, bögne,  
 Úgy bögött, 's az egész levegőt bögése betölté.  
 Másodszor köddárdáját szétverte Hadisten,  
 'S hasztalanul ismét vagdosta, hogy össze bomoljon  
 Termete. Össze omolt, és újra felállá keményen.  
 Rettenetes csörgést tettek vas tagjai, szája  
 Folyvást zúga, 's magyar hadakat rémítve szavával.  
 Ekkoron isten erős kardját hüvelyébe taszítá,  
 'S messze kinyúlt, 's markát viharos Tátrára vetette.  
 Ott a nagy sziklát csikorogva kitörte tövéből,  
 És emelé magasan, mint szinte az égi kaszások  
 Fénylenek éjenként, onnan pedig egyben ereszté  
 Rettenetes karját, 's Ármányt megütötte kövével.  
 Röpdöse már a' Rém, 's körmét istenre mereszté,  
 De mikor a nagy szirt roppanva leszálla fejére,  
 Földbe lapult, 's iszonyú torkán morgása megállott.  
 A hadak istene most ráhága, 's tiporta boszúsan.  
 Lába alatt Ármány' vas tagjai összeszakadtak,  
 Széllel gördültek töredéki; de nyögve, remegve  
 Ingott a' föld is, 's két sarkai össze ropogtak.  
 A' Rémet pedig elhagyták gyors szárnyai. Eldölt  
 Isten alatt bérces nagy termete. Félelem, Átok,  
 'S társaik isten előtt mindnyájan omolva futottak.  
 Ő legutól iszonyú kínnal terhelve megindúlt,  
 'S visszaröpült egyedül nyomorult rosz lelke pokolra.  
 Isten is a' harczok mezejét elhagyta serényen,  
 'S ment ragyogó diadalmával hév déli napon túl.

(*Zalán futása*, VIII. 549–580.)

Hadúr háromszor küldi földre Ármányt, aki nem bírja tovább, végül Hadúr letiporja, és ő a pokolra száll. Hadúr győzelme biztos tudatában megy el ünnepelni, hiszen legyőzte Ármányt, és biztosította a magyar nép jövőjét. Egészen a tizedik énekig, amikor Ármány újra fölbukkan, hogy zavart keltsen a magyarok között. A mindig leverte, de újult erővel föltámadó és harcoló ellenfél alakja megszokott toposza a vesztesek ábrázolásának. Ez a Lucanusnál is fönmaradt líbiai óriás, Antaeus történetére vezethető vissza, akit bár maga Akhilleusz győzött le, a földdel érintkezve mindig nagyobb erővel kelt föl. Ármány és Hadúr örök harca ezáltal a magyarok örök harcát is előrevetíti: az elfajzott pártos hazafiak jelentik az egyik visszatérő veszélyt.

## „Hajnal ölü hölgyek”

A termékenység, az új haza belakása a magyar nép végső célja, ezért nem véletlen, hogy a menekülő Zalán után kiáltó Árpád erre helyezi a legnagyobb hangsúlyt:

Bajnokaim, 's az erős fiak' anyjai, díszleni termett  
Hajnal ölü hölgyek fognak telepedni meződön:  
Rajta tenyészend e' nemzet, 's országokat állít.

(*Zalán futása*, X. 655–657.)

A termékenység efféle hangsúlyozása arra sarkall, hogy közelebbről megvizsgáljuk, mi a szerelmesek sorsa az eposzban, amit az is indokoltá tesz, hogy az elmúlt évtizedekben a műfaj kutatásának homlokterébe került a szerelem és a háború, vagyis tágabb műfaji keretben értelmezve a kérdést, a románcnak és az eposznak a kapcsolata.<sup>23</sup> Ennek az egyik legjobb példája Kárel éneke, aki az újdonsült feleségével várába tartó Apor történetét énekli meg. A Tanais hajjai mellett pihenő ifjú páron rajtaüt a féltékeny Bendegucz, és mindkettőjüket megöli, de ennek nem örülhet sokáig, mert Hadúr őt is halálra sújtja. A történet tanulságát összefoglaló Árpád nemcsak a történetet, hanem az általam eddig mondottakat is összefoglalja:

Éneked, óh Kárel, szomorú, gyötrelme szívünknek,  
Mert harag, és szerelem, ha határ nincs benne, keserves  
Romlással megyen a' rövid élet' napjain által. [...]  
Csak rokon a' rokonok' keblébe ne mártana gyilkot,  
Haj! csak véréhez soha senki ne lenne kegyetlen.  
Nemzetem! és késő unokák, a' mit mi szereztünk,  
'S szerzendünk ezután, nem dönti-e porba, homályba,  
Egymás ellen ütött villongó kardotok' éle?

(*Zalán futása*, VI. 190–199.)

A magyarokra tehát mindig is azok a veszélyek leselkedtek, melyek az eposz jelenében és a közeli jövőben nehézségeket okoznak nekik: a testvérharc és a szerelem. A szerelem egyetlen legitim és előremutató formájának a termékeny házasság tűnik. Ezért is kelthet nagy feltűnést, hogy a „díszleni termett Hajnal ölü hölgyek” egyáltalán nem díszlenek a műben. Természetesen ezt nehéz lenne számon kérni egy főleg hadi tettekre koncentráló eposzban, mégis jellemzőnek tartom, hogy az egyetlen idilli, a családi békére koncentráló epizódban éppen csak az anya hiányzik. A Hajnát meglátogató Ete az estét vendégségben tölti Hubánál és családjánál. A vacsora után egy lantos fiú énekel egy történetet a szerelmét, Szelemért megmentő Hubáról, majd Huba könnyek között nyugtázza:

23. Lásd például Patricia A. Parker: *Inescapable Romance: Studies in the Poetics of a Mode*. Princeton, Princeton University Press, 1979; Colin Burrow: *Epic Romance: Homer to Milton*. Oxford, Clarendon, 1993.



Messze rideg vénségemtől, most messze hazámnak  
Széleitől idegen földön mély álmodat alván,  
Nem látod serdülni mosolygó gyermekeinket,  
És nem örülsz velem arczaikon.

(*Zalán futása*, I. 805–808.)

Szelemér gyermekei serdülő korát se láthatta, ami talán azt implikálja, hogy magába a szülésbe halt bele. Ugyanígy fiatalon halt meg Hülek és Elme anyja, Nemibonta is. Bár az anyák sorsa sötét fellegeket von Hajna jövőjére, nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az eposzban semmi sem végleges és kizárólagos. Ahogy a Nemibontától származó Kadosát is hazavárja felesége, Jóla és gyermekük, úgy nincs senkinek a sorsa megpecsételve a műben. Ezt az eldöntetlenséget épp Zalán történetének nyitottsága példázza.

### ***Zalán futása***

Ahogy minden rendes eposzi hősnek, Zalánnak is megadatik a választás harc és béke között. A szerelmét hiányoló Íno járul Zalán elé, hogy eltérítse a harcoktól:

Jőj ki Zalán, oh jőj ki velünk e' harczy vidékről:  
Szolgád, és szeretőd, valamerre menendesz, utánad  
Lépdelek én, 's el nem fárad kísérni szerelmem.

(*Zalán futása*, V. 505–507.)

Zalánnak itt megadatik a lehetőség, hogy lemondva hatalmáról a nyugodt földi életet válassza, de ekkor látszólag elszalasztja a lehetőséget. Adamik Tamás joggal mutatott rá a jelenet lucanusi eredetére<sup>24</sup> – ahogy Pompeius a döntő csata előtt elmenekíti a feleségét, úgy küldi el feleségeit Zalán is:

De ne remegj, megmentelek én: ti előre lementek  
A' Duna' partjaihoz. Ha szaladnom kellene, ottan  
Fölfoglak titeket, 's a' nagy hullámos özönnel  
Kis sajkánk szaporán leröpül Nándornak alája.

(*Zalán futása*, V. 519–522.)

A Nándorfehérvárig tartó menekülés az eposz végén meg is történik, s épp Antonius és Kleopátra korábban már sokat idézett történetének megidézésével Zalán és Íno menekülése mind a boldog szerelmi elvonulás, mind a harc újrakezdése előtt nyitva hagyja az ajtót. Vörösmarty Perecsényi Nagy Lászlóval szemben nemcsak a szerelem pusztító hatását vagy a vereség sorsszerűségét igyekszik bemutatni, hanem annak a lehetőségét is fölkinálja, hogy nincs olyan nagy csapás, ami után ne lehetne fölállni.

24. Adamik: „A Zalán futása.” 2006/5. 10.